

NÁDAS PÉTER: VILÁGLÓ RÉSZLETEK I-II.

Sok könyv alkalmi kényszerek, véletlenek, szélségek miatt íródik meg, ami nem zárja ki, hogy jól sikerüljenek, és akár maradandók legyenek. Más könyvek esetében viszont, még ha nem is tökéletesek, nyilvánvaló, hogy meg kellett születniük. A *Világló részletek* az utóbbiak közé tartozik.

Nádas Péternek meg kellett írnia azt a könyvet, amelyben elmondja, ki ő, és milyen családból származik. Nemcsak azért, mert gyakorlatilag első írásainak megjelenése óta kitüntetett figyelemmel fordulnak felé az olvasók, mégpedig éppen a legigényesebb olvasók, és a szeretett, csodált művész élete még a modern korban, a posztmodern korban, sőt, a posztmodern utáni korban is kíváncsiság tárgya, hanem azért is, mert Nádas elbeszéléseinek, regényeinek és drámáinak világa nyilvánvalóan erősen hasonlít az ő saját világára, hősei pedig ő magára vagy a szüleiére. Olyannyira, hogy elég hamar kialakult az író valóságos személye körül a saját szövegeiből szövődött burok, illetve a valóságos életéről tudott vagy tudni vélt adalékok beszűremlettek a művek olvasatába. Bizonyára nem az író tudta nélkül és szándéka ellenére.

Am egy művészi pálya végéhez közeledve felmerül az igény, hogy a maszkot levéve megmutatkozzon az ember. Igazából nem tudom, honnan és miért. Talán belső igény ez, a rendcsinálásé. Vagy az olvasók óhajának felismerése és kielégítése. Netán az európai irodalom hagyománya diktálja ezt, minimum Goethe óta: a kialakuló életmű mellett, illetve annak szerves részeként nem árt, ha van egy *Költészet és valóság*.

Nádas Péter persze nem pont úgy oldotta meg a feladatot, mint Goethe, igaz, a könyv egy kitüntetett pontján határozottan reflektál a német klasszikusra. Ugyanis Johann Wolfgang Goethe a nagy ember — tudniillik saját maga — világra jöttének archimédeszi pontjára építi fel művét, alapozásként elősorolva a pályáját elindító és kijelölő égi és földi konstellációkat. Nádas több száz oldallal a mű kezdete után kerít sort születése napjának felidézésére. És akkor sem a hagyományos módon, elősorolva az eseményeket onnantól, hogy a nyáriasan meleg októberi napon édesanyja bemegy a kórházba, mondjuk odáig, hogy ő, a majdani elbeszélő egy történelmi jelentőségű pályába csomagolva elhagyja az intézményt. A sorba rendezett mozzanatok helyett valami egészen mást kap Nádas-tól az ő olvasója. Meg-megszakítva a születési tudósítást, részletekbe menő tájékoztatást a világban egyidejűleg zajló eseményekről, azok előzményeiről, így például arról, miként ért

véget ugyanezen a napon egy lengyelországi gettó zsidó lakóinak élete, odáig menően, hogyan meztelenedtek le a férfiak és hogyan a nők, és közben milyen testi nyavalyákkal küzdött a megsemmisítést kivitelező német egység parancsnoka. Nádas beavatja az olvasót egy francia fiatalasszony e napon végbement letartóztatásának történetébe, követve hátralevő életét egészen az egyik koncentrációs táborban bekövetkezett haláláig. Továbbá Anne Frank naplójára támaszkodva elmondja, milyen súlyt mutatott a mérleg, amikor a rejtőzködők megméréztek aznap. Vagyis Nádas Péter a legkevésbé sem lineárisan beszéli el születése történetét. A *Világló részletek*ben linearitás nincs is, pontosabban annak a hiánya az, ami nagyon is feltűnő. Mert amióta elbeszélés van, azóta igazodik minden az egyenesen meghúzott vonalhoz, és kerülnek a vonal egyik végére a kezdet eseményei, a másakra a végéi. Legfeljebb oly módon szokás variálni, hogy a végén kezdi az elbeszélő, és aztán visszaugrik az elejére egyszer vagy többször — de a linearitást az ilyen megoldások sem iktatják ki.

Nádas egyetlen bekezdésen belül, mondatról mondatra vált egyik szereplőről a másikra, de innen is túllépve sok esetben még mondaton belül is. Mindez szokatlan, de tulajdonképpen nem nagyon. Aki olvasta regényeit, annak figyelemre már elő van készítve erre az eljárásra.

Van azonban egy, a linearitás elvetésénél is szokatlanabb, úgy is mondhatnám, radikálisabb jellegzetessége a *Világló részletek* ezen konkrét részének, és általában az egész műnek. Az, hogy nem válik el határozottan, az események közül mi fontos, és mi nem. A szerző születése például nem fontosabb, mint Anne Frank 87 fontja, vagy hogy Georgette Lacabanne varrónő, két kisgyerek anyja elveszti a szabadságát, és végképp nem fontosabb a mizoczi gettó lakóinak megölésénél. Minden részlet figyelemre méltó, világra szóló. Az európai gondolkodás kezdete óta szokás megkülönböztetni a jelenséget a lényegtől, és ez, mondhatni, alapkövetelmény. Nádas ezt a distinkciót iktatja ki. Persze teljesen még ő sem tudja kiiktatni, de igen messzire megy e tekintetben. Ezt szolgálják a formai elemek is, a fentebb említett témaváltások akár mondatokon belül, és igen gyakran bekezdéseken belül. Ezért indít olyan ritkán ebben a könyvben Nádas Péter új bekezdést — az emlékezés és az elbeszélés folyamatában minél kevésbé legyenek hangsúlyok. Továbbá a *Világló részletek* bekezdéseit sehol sem választják el spáciumok, és nincsenek fejezetek. Mindez összefügg azzal, hogy a mű emlékirat, és, ahogy a szerző nyilatkozta, „az emlékezésnek egészen más a mechanikája, az emlékezetnek más a topográfiája, mint ahogy az el-

beszélő irodalomból ismerjük” — az emlékezés a *Világlo részletek* esetében nemcsak előzménye, hanem tárgya is az elbeszélésnek. Hogyan kerülnek elő, hogyan rendeződnek egymás mellé az emlékek.

Nyilvánvaló, hogy senki sem emlékezhet élete első éveinek eseményeire, azokat csak a közös családi emlékezet adja át neki, hogy tovább őrizze, esetleg tovább örökítse, vagy elfelejtse, hagyja elveszni. De Nádas az átlagemberénél jóval korábbi képet is rögzített memóriájában, és már fiatalkorában, komoly tekintéllyel szemben is elszántan ragaszkodott annak hitelességéhez. Ebbe az emlékezésfolyamba a felnőtt ember, az író és az emlékiratán dolgozó elbeszélő által begyűjtött történelmi események, adalékok is beilleszkednek, mégpedig nem a hagyományos elbeszélés lineáris elrendezési módja, hanem „az emlékezet mechanikája illetve topográfiája” szerint. Így rendelődik egymás mellé abban a fejezetnek nem nevezhető részben Amszterdam és Pest, a német koncentrációs tábor és a lengyelországi tömegsír, valamint a budai Sándor-palota, melyben a magyar miniszterelnök aláírja a zsidók termőföldbirtoklását és -használatát megtiltó törvényt. Ezért van, hogy nem az elbeszélő világra jötte a kezdőpont. Éppenséggel úgy fest, mintha ennek az eseménynek előzménye egy évvel korábbi esemény volna, az úgynevezett eviani konferencia és egyezmény, melynek résztvevői, harminckét nemzet képviselői kinyilvánították, hogy nem fogadják be a Németországból kiszorított zsidókat, létrehozva ezzel azt a világhállapotot, amibe az elbeszélő hamarosan megérkezik.

A fejezetnek nem nevezhető részlet nem vége és nem kezdete, nem is centruma a *Világlo részletek*nek, de — úgy érzem — bizonyos értelemben mégiscsak kitüntetett helyet foglal el benne: a memoárban kidolgozott írói eljárások kivételes tökélytel működnek itt; nemcsak a kétkötetes mű, hanem a kortárs irodalom legszebb részletei közé tartozik, a magyar irodalom csúcsteljesítményeinek egyike.

Kevésbé evidensen, de mégis kiugróan fontos rész az, amely egy nyárvégi budai sétának állít emléket. A második kötet közepe táján található. Arról van benne szó, hogy egy ötéves fiú kíséri nagybátyját a Dobsinai utcától fel a Svábhegyre. Rendl Sándornak a háború előtt jól menő ügyvédi irodája volt. Nemzetközi pénzügyi esetekkel foglalkozott. Nemcsak munkája kötötte a nagypolgársághoz, hanem gondolkodásmódja is. A háború előtt időnként védőügyvédként is színpadra lépett, olyan esetekben, amikor feleségének húga és e hűg további rokonai, testvérei

kommunistaként le lettek tartóztatva, perbe lettek fogva. Politikai meggyőződése, ízlése ellenére tette ezt, díjazás nélkül dolgozott azokért az emberekért, akiknek gondolkodása és célkitűzése idegen volt számára.

Nádas Péter ezúttal is, ebben a sem fejezetnek, sem epizódnak nem nevezhető részben kisebb-nagyobb kitérőket tesz, el-eltér a tárgytól. Habár éppen az nem lenne könnyen és végérvényesen meghatározható, mi is az elbeszélés tárgya itt — Rendl Sándorék modernista stílusban épült háza, a benne található műtárgyakkal és művészeti albumokkal, melyek életre szóló hatást tettek az elbeszélőre, vagy maga a nagybácsi, ez az élesen megfigyelt és mindenképpen jelentőségteljes alak? A nagybácsi közeli halálát előre vetítő betegség, és a tetszelgés nélküli helytállás, amivel az idősödő férfi viseli azt? A séta felidézése, a hét évtizeddel korábbi budai utcák bemutatása, ahogyan a kisfiú láthatta őket, vagy amit utólagos kutatással ki lehet róluk deríteni? Esetleg az unokaöcs és a nagybácsi beszélgetése?

Annak tudatában, hogy ez a kiemelés önkényesnek is tartható, én az utóbbit tartom a legfontosabbnak. A beszélgetés lefolyásának aprólékos leírásán túl annak témáját.

„Apám arra is jókorán megtanított, miként vesz részt az ember a csevegésben. Nem szól közbe, nem vág bele mások szavába. (...) Merő kötelességtudásból valami újdonságot akartam elmondani, hogy ne neki kelljen beszélnie, de már megint balul ütött ki a fene nagy kötelességtudásom.

Mire az Óra-villához felértünk, nagyrészt előadtam a titkos történetet.

Aztán már csak azért beszéltem, mert valahogy elnémult, furcsán hallgatott, s mintha arcszíne is többször elváltozott volna, óvatosan lestem fel rá. Talán felment a vérnyomása, talán egy kicsit rosszul is lett tőlem.”

A történet azért titkos, mert a kommunista szülők csak maguk között pusmogva említették, de a kisfiú mohón vetette magát mindenre, ami a két ember közös tulajdona volt, és rendszeresen kihallgatta őket, és azért is, mert a magyar kommunisták egyik legemlékezetesebb bűnééről szólt: az úgynevezett kékcédulás választásról.

„Teherautón vitték őket előre meghatározott helyekre, hogy több helyen leadják a kék cédulóikat. S hogy mindezt lehetőségessé tegyék, mondom most, miután elolvastam a nemzetgyűlés 1947. júniusi és júliusi jegyzőkönyveit, mert érdekelt, hogy egykori beszámolóim hallatán milyen kép alakulhatott ki Rendl Sándor tudatában, előbb a törvények több cikkelyével együtt módosítaniuk kellett az 1945-ös, minden kétségen felül álló demokratikus választási tör-

vényt, amihez a koalíciós pártok, a parasztpártiak, a kisgazdák és a szociáldemokraták torkán előbb le kellett az ad hoc módosítási javaslatokat nyomniuk. Immár nem lehetett akadály. Habár senki nem értette, hogy miért módosítják a lakónyilvántartási törvényt. Koalíciós partnereik pártjai addigra a legfelső grémiumokban is meg voltak rakva biztosítottan kriptokommunista személyekkel, ezek pedig a koalíciós pártok józanjait és radikálisait a kommunisták igényei szerint szorították ki a pártvezetésből. Lépésről lépésre mentek előre. Rendl Sándornak tudnia kellett minderről a vasárnap délelőtti sétán. Gyanakszom, hogy ez a vasárnap maga a választás napja volt.”

Habár vasárnap van, a kisfiú szülei dolgoznak. Ezért nincsenek vele és az öccsével. Ezért sétálgat a gyerek a nagybácsival a hegyi utakon.

A szülők nem kisgyerekeik nevelésével foglalkoznak, aznap nincs közös családi ebéd. Fontosabb dolguk akadt. A proletárdiktatúra bevezetésén dolgoznak. Nem azért, mert gonoszok, hanem mert ideáiknak megfelelően így látják helyesnek. Hisznek a kommunizmusban. Nem a saját hasznukra dolgoznak, és legkevésbé sem a családjuk hasznára. Az elbeszélő és az öccse súlyosan, majdnem végzetesen megsínyli a szülők hitéből következő életmódot. Megkockáztatom, hogy Nadas Péter emlékiratának legfontosabb törekvése — méghozzá sikerrel véghezvitt törekvése — az, hogy feldolgozza szüleinek sorsát, hogy megértse és megértesse, mit és miért csináltak, és mibe pusztultak bele. Összegyűjti és rendszerezi felmenőik történetét, a barátaikét, és ezáltal érthetővé teszi, hogyan fordulhattak a családjait jellemző konzervatív, liberális és szociáldemokrata hagyományok ellen.

Mindezt anélkül, hogy megbélyegeznék őket, hogy elégtételt akarna venni rajtuk akár társadalmi, akár családi körben elkövetett vétkeik miatt. És anélkül, hogy mentegetné őket. Ami igen-igen ritka jelenség. Amikor a közelmúlt — de akár a régmúlt — eseményeit előveszik az írók és történészek, többnyire az egykori résztvevők valamelyike mellett és a másik ellenében mutatják be az eseményeket. Ilyenkor szükségszerűen merül fel a gyanú, hogy a szerzők hamisítanak is némileg a nekik szimpatikus személyek és ügyek védelmében, az ellenszenvesek ellenében, ha máshogy nem, hát egyes momentumok elhallgatásával vagy háttérbe szorításával, mások aránytalan felnagyításával. A *Világlo részletek* megírásával tehát nagyot vállalt és nagyot teljesített a memoáíró.

De mindehhez sürgősen hozzá kell tenni, hogy az édesanya és az édesapa alakjának ábrázolásában megnyilvánuló könyörtelenség nem zárja

ki a szeretetet. Ellenkezőleg. Éppen a szentimentalizmustól mentes, de részvételi elbeszélés teszi az olvasó számára is érthetővé és szívbemarkolóan átélhetővé a két szenvedésbe és korai halálba omló életet.

A személyes emlékek, családi emlékek és a sok éves, szerteágazó, sokirányú, több országban végzett kutatás eredménye egy megkerülhetetlen emlékirat, ami egyszerre prózáírói remeklés és történelmi alapmű.

Egyik minőségében sem hibátlan azonban.

Meglehet, nem sok olvasó akad fenn a nem ritkán előforduló lazán odavetett, ám mérhetetlenül magabiztos passzusokon sem, mint amelyet az eviani konferencián részt vevő államoknak szentel a szerző, de jelen recenzió szerzője értetlenül olvassa az ilyesmiket: „Ezeknek a nációknak a képviselői a nációkkal közösen üzentek hadat a humanizmus négy évszázadának. Tudatosan nem egyeztek meg semmiben, s ez a hallgatóságos megegyezésük több millió ember sorsát és a saját erkölcsiségüket aztán meg is pecsételte. A pszichológia nyelvén szólva azonnal regrediáltak, amint feladták a humaniórákat, s rendszeren vissza is zuhantak a Kopernikusz és Galileit megelőző mitikus és mágikus világfelfogásba.” Mert lehet, hogy történt valami harmincnolcban a nemzetek erkölcsiségével, de hogy mi, és hogyan, annak kifejtése, azt hiszem, kicsivel részletgazdagabb, finomabb elemzést igényelne. Kezdve mondjuk azon, ugyan miben áll a nációk erkölcsisége. Humaniorákon pedig idegen nyelveknek és kultúráknak, elsősorban a klasszikus ókor műveltségének (a görög és latin nyelveknek és irodalomnak) a tanulmányozását szokás érteni, de legyünk jóhiszeműek, és gondoljunk a humanizmusra, vagyis a középkori feudális világnézettel szemben az embert, az emberi egyéniséget szabad fejlődését középpontba állító polgári jellegű, Olaszországból a 14–16. században kiinduló eszmei áramlatra, gondoljunk továbbá a humanitásra, vagyis az emberi méltóság tiszteletére, de akkor se világos, miért zuhant harmincnolcban akármelyik — amúgy feltehetőleg joggal kárhoztatható — nemzet egyenesen a mitikus és mágikus világfelfogásba. Valahova zuhantak, az kétségtelen. De pont a Kopernikusz és Galilei előtt ismert lapos Földre, hogy ámulva bámulják a körülötte keringő Napot és Holdat...?

Tóth Tihamér szerzetesként szerepel a *Világlo részletek*ben, holott nem volt az.

Nadas Péter szerint 1944-ben Rendl Sándorék villáját „az Orbán-hegyen, a Dobsinai utcában egy Görgényi nevű tábornok vette birtokába. Kínézte magának, két napot kaptak a csomagolás-

ra és elköltözésre. Habár ilyen nevű tábornokot ma semmiféle nyilvántartásban nem találok. Sem honvédtábornokot, sem csendőrtábornokot, a főtisztek között is kerestem a nevet, de ott sem.”

Ha Görgényi nevű tábornok fellelhető lenne a nyilvántartásokban, semmi se mentené meg attól, hogy neve mindörökre összekapcsolódjon az erőszakos kitelepítéssel — tulajdonképpen szerencse, hogy Horthy Miklós tábornokai között ilyen nevű nem volt. Mert akkor egy ártatlan ember nevéhez tapadna sár.

Ugyanis azt a Dobsinai úti honfoglalót igazából Görgeynek hívták. Nem nagy különbség. Könnyű félrehallani. Figyelemre méltó, hogy az emlékező annyira biztos megőrzött, előbányászott emlékei pontosságában, hogy nem számol a lehetőséggel: egyszer régen egy szót félrehallott.

Görgey Vince ezerkilencszáztizennégyben született. A második világháborúban a keleti fronton szolgált. Sebesülése után leszerelt. A kétéves évet, mely háborús bűnös-ként történő perbe fogásáig és kivégzéséig hátravolt, lázas tevékenységgel töltötte. *Páncélosok, előre!* címmel könyvet írt, mely több kiadást megért. Azonkívül újságíróként is tevékenykedett.

Zsolnai László, aki a Világosság című lap 1945. október 24-i számában bemutatta közönségének a volt kollégát, azt is megemlíti, hogy Görgey Vince „Szálasi alatt a Rádiónak lett politikai kommentátora. (...) A német megszállás utáni napokban Görgey népes családja részére 18 magánautót és 8 villát zsákmányolt. A Budán lévő Dobsina (sic) utcát teljesen kisajátította magának, mert ott lakott fényűzően berendezett villájában Páger Antal. A Sztójay-éra alatt Páger-nál mindennapos látogató volt Jaross Andor, Imrédy Béla, Bárdossy László és Kiss Ferenc. Görgey közelükben akart maradni, és ezért német SS-katonákkal, SS-századosi uniformisban kilakoltatta a Páger-villa közelében a zsidótulajdonban lévő villákat. Hatalmas teherautókkal járt

villáról villára, és minden értékes, elmozdítható holmit abba a hat lefoglalt villába gyűjtött össze, amelybe családtagjait szállásolta be. (...)”

Az SS-egyenruha, amit Görgey Vincének tulajdonítanak, azután kerülhetett hősünkre, hogy részt vett egy politikai gyilkosság-kísérletben, ami után Garanyba internálták, ahonnan aztán 1944. március 19., a német bevonulás után szabadult. Nem ő volt az egyetlen zúrós múltú magyar katonatiszt, akit az SS befogadott. A Dobsinai úti ingatlanszerzések esetében pedig lényeges körülmény, hogy Görgey a zsidókat lakásaiktól megfosztó rendeleteket megelőzve lépett akcióra. A zsidó ingatlanokra pályázó többi keresztény magyar ember elé akart bevágni — és szándékát siker koronázta.

Ez a Görgey ugyanabból a családból származott, mint az ezernyolcszáznegyvennyolcas hadvezér. Aki viszont tényleg tábornok volt. Mintha valami óvatos kis tudat alatti korrekció működött volna itt: a villarabló Görgey százados zavaróan felidézi Görgey tábornokot, de hogy ez ne történhessen meg, neve Görgényire módosul, ám a beavatkozás emlékeként a századosból tábornok lesz, vagyis a hőst nem lefokozzák, hanem előléptetik.

Ezekhez hasonló kisebb lapszusok másutt is előfordulhatnak a műben. Mindez azonban semmiség ahhoz képest, mennyire jók Nádas Péter mondatai. Mennyire egyéni a zenéjük. A *Világító részletek*et olyan humor hatja át, ami csak a legnagyobb, és főleg a legérettebb prózaírókéhoz mérhető. A mű hatása lebilincselő. Ezért egyetlen jelentős hibájának azt kell tekintenem, hogy az elbeszéltségek tartama nem lett bővebbre szabva, és hogy a memoár nem lett másfélszer vagy kétszer ilyen hosszú — szívesen olvastam volna tovább. (*Jelenkor*, Budapest, 2017)

ZOLTÁN GÁBOR